

АКСІОЛОГІЯ ПРИРОДИ В УКРАЇНСЬКОМУ КОРДОЦЕНТРИЗМІ: ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІ ІНТЕНЦІЇ

Галина Тараненко

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Анотації:

У контексті осмислення сучасних екологічних проблем актуалізується звернення до вітчизняної філософської спадщини. Розкривається аксіологічний потенціал філософії кордоцентризму з виділенням конструктивних позицій і визначенням її можливостей у процесі гармонізації внутрішнього світу особистості та відносин із навколишнім світом. Обстоюється думка про те, що в розумінні філософів-кордоцентристів справжня людиномірна мораль у людських відносинах і в ставленні до світу природи визначається не простим обов'язком, а людською природою в цілому, наріжним каменем якої є серце як осередок любові та щирості. Наголошено, що філософія кордоцентризму є не лише людиномірною, а й аксіологічно збагаченою, відповідає природі людини, а тому сприяє гармонізації її внутрішнього світу та відносин із природою. Експліковано й доведено необхідність урахування означених ідей у процесі формування аксіології природи особистості, що навчається.

Тараненко Галина. Аксиология природы в украинском кордоцентризме: философско-образовательные интенции

В контексте осмысления современных экологических проблем актуализируется обращение к отечественному философскому наследию. Раскрывается аксиологический потенциал философии кордоцентризма с выделением конструктивных позиций и определением ее возможностей в процессе гармонизации внутреннего мира личности и ее отношений с окружающим миром. Отстаивается мысль о том, что в понимании философов-кордоцентристов настоящая человекомерная мораль в человеческих отношениях и в отношении к миру природы определяется не просто долгом, а человеческой природой в целом, основой которой является сердце как средоточие любви и искренности. Акцентируется внимание на том, что философия кордоцентризма является не только человекомерной, но и аксиологически обогащенной, соответствует природе человека, а значит, способствует гармонизации его внутреннего мира и отношений с природой. Эксплицирована и доказана необходимость учета рассмотренных идей в процессе формирования аксиологии природы обучающейся личности.

Taranenko Halyna. Axiology of nature in Ukrainian cordocentrism: philosophical-educational intentions

In the context of understanding the contemporary environmental issues the reference to the domestic philosophical heritage becomes vital. The article reveals the axiological potential of the philosophy of cordocentrism, shows its structural positions and determines its capabilities in the process of the harmonization of the personality's internal world and its relationship with the external world. There exists an idea that the philosophers-cordocentrists determine the true human-dimensional morality in the human relations and the relation to the natural world not only as a bare duty, but also as a human nature in general. Its cornerstone is the heart as the centre of love and sincerity. The article emphasizes the fact that the philosophy of cordocentrism is not only a human-dimensional one but also axiologically enriched. It corresponds to the human nature, and therefore contributes to the harmonization of its inner world and the relationship with nature. The necessity of taking into account all mentioned above ideas in the process of the formation of learner's axiology of the nature is presented in the article.

Ключові слова:

аксіологія природи, кордоцентризм, гармонізація, людиномірність, коеволуція людини і природи

аксіологія природи, кордоцентризм, гармонізація, человекомерность, коэволюция человека и природы

axiology of nature, cordocentrism, harmonization, human-dimension, co-evolution of man and nature.

Сучасна суспільна свідомість, осмислюючи (через наслідки науково-технічної революції) екологічні проблеми, не лише повертається до історично фундаментальної ідеї єдності людини і природи, а й актуалізує її аксіологічні засади. Означена рефлексія спонукає сучасність до пошуку тих підстав людського буття, які б створили коеволуцію людини й природи, адже зрозуміло, що людині, щоб залишитися частиною світу й не зникнути в ланцюзі біфуркацій, як ніколи раніше, потрібно навчитися зреалізувати свою свободу, виробити відчуття спів-буття зі світом природи й усвідомити відповідальність за нього. Тож зрозуміло, чому сьогодні, як ніколи раніше, актуалізується обґрунтована в роботах Т. де Шардена, В. Вернадського та М. Мойсеєва ідея коеволуції природи і людини, що постають структурними компонентами єдиного еволюційного процесу.

Зважаючи на те, що вибір сучасності далеко не завжди робиться на користь збереження людини й навколишнього середовища, особливої ваги набуває знання еволюційних заборон, розуміння того, які шляхи розвитку є

несумісними з людським в людині і, найголовніше, які механізми здатні викоринити руйнівні вектори соціальної еволюції. «Для розуміння місця людини у складних коеволуційних структурах і його відповідного вбудовування в коеволуційний процес потрібно вміти мислити і діяти активно й інтерактивно, бути в синергії із середовищем, творити належний як своїм власним когнітивним можливостями, так і внутрішнім неявним тенденціям середовища когерентний, взаємно узгоджений світ», – підкреслюють О. Князева й С. Курдюмов [3, с. 382]. У зв'язку з цим, на думку М. Курбанова, непорушним імперативом людиномірності є положення про те, що універсальна й піднесена мета завжди вимагає найбільш фундаментальних цінностей, необхідних для її досягнення [4, с. 90–94].

Парадоксальність сучасної ситуації полягає також у тому, що кожна окремо взята людина є здебільшого екологічно свідомою, однак суспільство загалом живе і діє за споживацько-прагматичним принципом. Цьому значною мірою сприяє сформована система освіти, орієнтована

тільки на одержання, збереження, переробку і трансляцію знань та нездатна задовольнити потреби сучасності, особливо в умовах щорічного подвоєння обсягів інформації. Як твердить А. Урсул, освіта ізолюється від активної участі в антикризовій діяльності й не сприяє виживанню людства. У зв'язку з цим науковець обґрунтовує необхідність «випереджальної» освіти, тобто освіти, що розвивається більш швидкими темпами в усіх відношеннях. Саме така освіта, окрім передачі знань, здатна сформувати у людини аксіологію природи.

Незважаючи на те, що питання взаємодії людини і природи, суспільства і довкілля здавна турбували людство й ставали темою для філософських роздумів у різні історичні часи, саме ХХ ст. дає найбільше візрців переосмислення засад людського буття, взаємин людини і природи, еволюції біосфери й переоцінювання перспектив еволюційного розвитку тощо. Серед них чільне місце посідають етика життя (А. Швайцер) та етика землі (О. Леопольд); вчення про Ноосферу (П. Тейяр де Шарден, В. Вернадський), глибинна екологія (А. Наесс), концепція ко-еволюції (М. Мойсеев), принцип відповідальності (Г. Йонас) тощо. У наукових дослідженнях Д. Моуза, М. Месаровича, Е. Пестеля, Я. Тінбергера, Д. Габора, У. Коломбо, А. Кінга, Р. Галлі, Е. Ласло, М. Маліці, Д. Боткіна та інших визначається місце і роль людини в сучасних глобалізаційних процесах, насамперед як єдиної надії та гарантії подолання «ускладнень», що стоять перед людством загалом.

Значний обсяг праць присвячено з'ясуванню ролі освіти як засобу зміни ціннісних орієнтирів і підвищення екологічної свідомості різних верств населення. Необхідний теоретичний контекст для розуміння екоосвітнього потенціалу освіти становлять дослідження з філософії освіти (В. Андрущенко, О. Дем'янчук, Дж. Д'юї, В. Кізіма, М. Киященко, М. Култаєва, І. Радіонова, П. Фрейре, Н. Юліна, Н. Ноддінгс, Д. Опп), а також потенціал гуманістичної педагогіки (концепція «шкільно-сімейного виховання», «школа радості» та «школа просто неба» В. Сухомлинського) та ін.

Метою нашої роботи є обґрунтування актуальності та доцільності формування аксіології природи через звернення до філософії кордоцентризму.

Нові концептуальні підходи до освіти та виховання, які орієнтують особистість на духовно-моральне самовиховання та самовдосконалення з метою збереження власної цілісності та ідентичності і сприяють подальшому розвитку українського суспільства,

актуалізують пошук основ для створення аксіологічної парадигми освіти, першочерговими завданнями якої стають такі: гармонізація стосунків людини з природою через засвоєння сучасної наукової картини світу; стимулювання інтелектуального розвитку і збагачення мислення, творчості через засвоєння сучасних методів і засобів наукового пізнання; керування життя людини в суспільстві та намагання успішно її соціалізувати через занурення в наявну культуру, зокрема й техногенну, у комп'ютеризоване середовище; врахування того факту, що сучасна людина живе в умовах насиченого активного інформаційного середовища та створення умови для безперервної освіти; зважання на інтегративні тенденції розвитку науки й техніки та потребу в новому рівні наукової грамотності; створення умов для здобуття широкої базової освіти, яка дасть змогу доволі швидко переходити до суміжних галузей професійної діяльності тощо.

Безперечно, формування ціннісних орієнтацій особистості залежить від змісту освіти, який можна розглядати як педагогічно адаптовану культуру людства, що виявляється в породженні нових культурних значень, цінностей, форм діяльності, в підтримці старої спадщини через її переосмислення й інтерпретацію в індивідуальному культурному космосі людини. Зміст сучасної освіти виявляється в культурній та особистісній спрямованості освіти, у співвіднесенні освітньої діяльності з культурним контекстом, з культурними цінностями суспільства; у здатності освіти здійснювати важливі соціальні та культуротворчі функції; в підготовці фахівців до розуміння й розв'язання глобальних проблем сучасності, подолання розриву між людиною і створеною нею цивілізацією; у сприянні забезпеченню спадкоємності та оновленню суспільства. Отже, глобальною метою сучасної освіти має стати не просто людина, яка знає, а сформована культурна особистість, яка розуміє та відчуває, тобто підготовлена до реального життя у складному й суперечливому світі.

Освіта, заснована на означених засадах, виступає, на нашу думку, найефективнішим засобом позитивного розвитку процесів глобалізації, оскільки лише освічене суспільство й освічене людство можуть критично й розумно протиставити позитивні процеси розвитку негативним, уникнути анархії й насильства. Саме така освіта може забезпечити активну участь світової науки й громадськості в управлінні світом у новому тисячолітті. Отож, усвідомлюючи суть проблеми, яка постала перед людством на сучасній стадії його еволюції і те, що джерела цієї кризи знаходяться всередині,

а не поза людською істотою, слід зазначити, що вирішення цих проблем залежить насамперед від людини, її внутрішньої сутності. У цьому контексті вбачаємо великий потенціал для діяльності освітян як організаторів світоглядного зростання людини, що навчається. Дуже важливо, аби освітяни всіх рівнів уміло формували усвідомлення того, що настав час жити за іншими правилами – екологічними, що людина є лише частиною природи й космосу, із законами й силами яких вона мусить рахуватися.

Нова аксіологічна парадигма суттєво змінює наукові основи, підґрунтя, орієнтацію та характер навчання. Творча інноваційна діяльність, уявний експеримент, критичне й логічне осмислення конкретних ситуацій, орієнтація на вирішення конкретних проблем, що стоять перед суспільством і людиною, є головними домінантами нової парадигми освіти. Освітній процес, побудований на аксіологічних засадах, здатен змінити традиційні функції освіти та вивести її на новий якісний рівень, а можливості виживання людства та переходу до безкризового розвитку будуть залежати від того, чи зможе освіта стати ключем до нашого спільного майбутнього. У цьому контексті доцільним є звернення до української філософської спадщини, адже аксіологічні засади ставлення людини до природи активно закладалися українським кордоцентризмом, зокрема такими його представниками, як М. Гоголь, П. Куліш, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, П. Юркевич та ін.

На думку Я. Гнатюка, в антропологічному вимірі український кордоцентризм є концепцією цілісності людської реальності, а в аксіологічному тлумаченні – вченням, що визнає цінністю любов, а антицінністю – егоїзм. Досліджуючи український кордоцентризм у конфлікті міфологій та інтерпретацій, учений підкреслює, що у волюнтаристичному кордоцентризмі Г. Сковороди виражена воля до єднання з природою як власною, так і Божественною, а волюнтаристично-емотивному кордоцентризму Т. Шевченка й П. Куліша притаманне напружене емоційно-вольове прагнення до правди та свободи [1, с. 10–11]. Водночас К. Кислюк зазначає, що «...кордоцентризм – це спосіб пізнання, який полягає в осягненні людиною навколишнього світу й самої себе не стільки мисленням (“головою”), скільки “серцем” – емоціями, почуттями, здоровим глуздом» [2, с. 470]. Тож кордоцентризм, поєднавши в собі філософські та педагогічні ідеї, акцентує те, що людина є єдністю фізичного (народження від матері) і духовного (народження від соціуму та цінностей).

Корифеї українського кордоцентризму Г. Сковорода, М. Гоголь, П. Юркевич і П. Куліш представили світу неповторну й унікальну ідею першості серця перед розумом. Так, зокрема, засновник українського кордоцентризму як національної філософії Г. Сковорода у своїх творах розкриває авторське розуміння призначення людини на землі та сенсу її життя. У відомій поетичній збірці «Сад божественних пісень» філософ висловлює думку про те, що саме життєва мудрість, гармонійне єднання з природою та навколишнім світом є істинним щастям, адже людина – це малий світ, що віддзеркалює світ великий. В. Сухомлинський, як і Г. Сковорода, вважав, що для української душі характерне особливе єднання з природою, яка є не лише об’єктом пізнання, а й засобом зміцнення та розвитку духовних і фізичних сил, школою морального зростання.

Осмислюючи роль розуму й серця в людському житті та аналізуючи місце людини у світі, М. Гоголь дійшов висновку, що розум не є вищою здатністю людини, бо його функція полягає в упорядкуванні того, що людина вже має. На його думку, розум цілковито залежить від серця, бо завжди рушає вперед, коли йдуть уперед усі моральні сили людини, і стоїть нерухомо (або взагалі йде назад), коли залишаються на місці її моральні сили [5]. Розмірковуючи про співвідношення сфер розуму та серця, П. Юркевич підкреслював провідну роль серця в житті людини, вважаючи, що «...найперша річ – серце щире та якийсь голос із душевної глибини, котрий велить людині йти вгору, а розум – слуга того голосу» [7, с. 112]. Філософська спадщина П. Юркевича набула певного антропологічного характеру, в якому наявне визнання єдності й цілісності людської природи, яку філософ обґрунтовує за допомогою акцентування ролі серця, причому не тільки «як осередку душі».

Проблема людини та її гармонійних відносин із природою є однією із засадничих проблем у філософії Г. Сковороди та П. Юркевича. Філософи-кордоцентристи визнавали людину малим світом, або мікрокосмосом і, як зазначає Ю. Гнатюк, у своїй релігійно-філософській антропології (П. Юркевич) робили розум і серце аксіологічно рівноцінними, уважаючи серце сліпим без розуму та позбавленим управління, через що розум стає безсилим. Саме тому, на їхнє переконання, справжня істина має бути просвітленою і збагаченою людськими почуттями [1]. Аналіз філософських міркувань П. Юркевича про роль розуму й науки доводить, що остання повинна відповідати природі людини, а саме – спиратися на сенс людського буття, на сенситивність і діалогічність людини у процесі

пізнання істини. На думку Т. Троїцької [6], видатний представник київської релігійної філософії визнавав взаємозалежність сутностей людини – тілесної, духовної та соціальної (моральної): «...Самі філософи і великі поети розуміли, що їхнє серце було істинним місцем народження глибоких ідей, з якими вони ознайолювали людство у своїх творах, а свідомість, діяльність якої пов'язана з функціонуванням органів чуття й головного мозку, тільки надавала цим ідеям чіткості (зрозумілості) й визначеності, що притаманне мисленню», – і далі: «... у міру того, як у серці людини вичерпується масло любові, нічник згасає: моральні принципи та ідеї тьмяніють і нарешті зникають зі свідомості. Ці відносини... між головою і серцем – є надзвичайним явищем у моральній історії людства» [7, с. 103–112].

Досить слушною в цьому контексті є думка Л. Медвідь про те, що філософські основи відомих праць П. Юркевича «Ідея» та «Серце і його значення в духовному житті людини, згідно з вченням слова Божого» визначили людину як вільну й відповідальну особистість, процес формування якої відбувається в системі ставлення до дійсності: людина – Бог, людина – природа, людина – суспільство, держава, людина – людина [5, с. 189]. Розкриваючи сутність моральності, яку ми сьогодні називаємо «етикою відповідальності», П. Юркевич доводить, що вона (моральність) є суттєвою, природною рисою людини: «Закон, за яким здійснюється моральна діяльність, не є вже тому і причиною цієї діяльності, як, наприклад, закон падіння тіл не є причиною їх падіння. Отже, з раціоналістичного погляду завжди залишиться нез'ясованим, звідки, з якого джерела виникають ті справи, які відповідають моральним законам... Будь-які настанови розуму щодо того, що я маю робити, відкривають мені перспективу справ, на які я тільки чекаю...» [8, с. 100]. Відповідно до поглядів П. Юркевича, цінність людини не залежить ані від обсягу знань нею правди, ані від пізнання, а від того, як ця правда впливає на людину і як людина здатна використати своє знання правди. Тому, щоб говорити про цінність людини, потрібно знати, на що спрямований і що охоплює її духовний інтерес, що приносить їй радість, а що завдає болю, або ж що стає скарбом її серця? [8, с. 86].

Остаточним виправданням дійсності в кордоцентризмі стає ідея добра та гармонії з самим собою й зі світом. Пошук означеної гармонії не може обмежуватися, на думку

філософів, лише пізнавальними зусиллями розуму: необхідною є діяльність, в основі якої – добро та щира душа й серце. Як зазначає Т. Троїцька, зважаючи на те, що справжня, людиномірна мораль у людських відносинах і в ставленні до світу природи визначається не простим обов'язком, а людською природою в цілому, наріжним каменем якої є серце як осередок любові та щирості, можна припустити, що тільки гармонія, злагодженість розуму й серця є тим глибинним основоположним фундаментом, на якому має вибудовуватися повноцінне людське буття. На думку науковця, саме узгодження, поєднання раціоцентризму з кордоцентризмом може в методологічному плані допомогти розв'язанню гострих кризових проблем сьогодення й пошуку тих відправних смислових орієнтирів, завдяки яким можна буде відновити цілісність і органічність як на особистісному, так і на соціокультурному рівнях [6].

Отже, розглядаючи аксіологічні засади філософії українського кордоцентризму, підкреслимо, що вона є філософською парадигмою, де серце уособлює принцип свободи, а розум є втіленням необхідності. Характерну для українського кордоцентризму перевагу серця над розумом можна розуміти як перевагу свободи над необхідністю, адже саме український кордоцентризм найбільш яскраво розвинув ідею волелюбності українського народу, його прагнення до правди й свободи, до гармонійних відносин зі світом природи. Саме така вільна людина, на нашу думку, уможливить своїм світосприйняттям, світоглядом і діяльністю «особисту етику», що передбачає усвідомлену відповідальність кожного за долю планети. Ми переконані, що саме людина нового типу, яка прийде на зміну сучасному типу *Homo Sapiens*, має стати носієм зазначеної «особистої етики».

Окреслені філософами-кордоцентристами ідеї доводять, що національна філософська спадщина є не лише людиномірною, а й аксіологічно збагаченою, відповідає природі людини, а отже, сприяє гармонізації як її внутрішнього світу й міжособистісних відносин, так і відносин зі світом природи. Розглянуті ідеї обов'язково мають бути імплементовані в процес виховання особистості на всіх рівнях навчально-виховного процесу. Тож, з огляду на серйозність глобальних проблем сучасності, цінності, закладені українським кордоцентризмом, набувають особливої актуальності в наш час.

Список використаних джерел

1. Гнатюк Я. С. Український кордоцентризм у конфлікті міфологій та інтерпретацій :

References

1. Hnatiuk, Ya. S. (2010). *Ukrainian cordocentrism in the conflict of mythologies and interpretations :*

- монографія / Я. С. Гнатюк. — Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2010. — 184 с.
2. Горський В. С. Історія української філософії : підручник / В. С. Горський, К. В. Кислюк. — К. : Либідь, 2004. — 488 с.
 3. Князева Е. Н. Загадка человека : человеческая особенность коэволюционных процессов / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов // Синергетическая парадигма. Когнитивно-коммуникативные стратегии современного научного познания. — М. : Прогресс-Традиция, 2004. — С. 379—399.
 4. Курбанов М. Г. От закономерности человека к человекомерности законов / М. Г. Курбанов // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. — Тамбов : Грамота, 2012. — № 7 (21) : в 3-х ч. — Ч. III. — С. 90—94.
 5. Медвідь Л. П. Історія української педагогічної думки / Л. П. Медвідь. — К. : Либідь, 2002. — 276 с.
 6. Троїцька Т. С. Українська філософська антропологія як теоретико-методологічна основа професійної підготовки педагога : дис. ... д-ра філософ. наук : 09.00.10 / Троїцька Тамара Серафимівна. — К. : б. в., 2007. — 395 с.
 7. Юркевич П. Д. Вибрані праці / П. Д. Юркевич. — К. : Либідь, 1994. — 315 с.
 8. Юркевич П. Д. Сердце и его значение в духовной жизни человека / П. Д. Юркевич // Философские произведения. — М. : Правда, 1990. — 670 с.
- monograph. Ivano-Frankivsk : Symfoniia forte [in Ukrainian].
 2. Hors'kyi, V. S., Kysliuk, K.V. (2004). *History of Ukrainian philosophy* : textbook. Kyiv : Lybid' [in Ukrainian].
 3. Kniazeva, Ye. N., Kurdiunov, S. P. (2004). Enigma of man : human characteristic of co-evolutionary processes. In : *Synergetic paradigm. Cognitive and communicative strategies of modern scientific knowledge*. Moscow : Progress-Traditsiia. 379—399 [in Russian].
 4. Kurbanov, M. G. (2012). From the regularity of man to the human dimension of laws. *Istoricheskie, filosofskie, politicheskie i yuridicheskie nauki, kul'turologiia i iskusstvovedenie. Voprosy teorii i praktiki*. Tambov : Gramota, 7 (21) : in 3 parts, Part III, 90—94 [in Russian].
 5. Medvid', L. P. (2002). *History of Ukrainian pedagogical thought*. Kyiv : Lybid' [in Ukrainian].
 6. Troits'ka, T. S. (2007). *Ukrainian philosophical anthropology as theoretical and methodological basis of the teacher's professional training* : dissertation. Kyiv [in Ukrainian].
 7. Yurkevych, P. D. (1994). *Selected works*. Kyiv : Lybid' [in Ukrainian]
 8. Yurkevych, P. D. (1990). The heart and its role in man's spiritual life. In : *Philosophical works*. Moscow : Pravda [in Russian].

Відомості про автора:

Тараненко Галина Григорівна

taranenkogg@mail.ru

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, вул. Леніна, 20, м. Мелітополь, Запорізька обл., 72312, Україна.

doi:10.7905/vers.v0i4.1020

Надійшла до редакції: 26.01.2015 р.

Прийнята до друку: 16.02.2015 р.

Information about the author :

Taranenko Halyna Hryhorivna

taranenkogg@mail.ru

Melitopol Bohdan Khmelnytsky State Pedagogical University, 20 Lenin St., Melitopol, Zaporizhia region, 72312, Ukraine.

doi:10.7905/vers.v0i4.1020

Received at the editorial office: 26.01.2015.

Accepted for publishing: 16.02.2015.